

**The Crisis of Trust in
the Pluralist
Democracies**

For twenty pluralist democracies, the questionnaire surveys have shown up that an important part of the citizens, sometimes the majority, "trusts little" or "does not trust at all" in the main institutions/organizations of the political system: political parties, governments, Parliament, law courts, the army, police, trade unions, religions, mass-media.

If the same phenomenon is separately established in twenty countries, several times for each of them, then we are facing a sociological fact.

This paper is an analysis of the crisis of citizens' trust in the pluralist democracies, of its sources and consequences.

CRIZA DE ÎNCREDERE ÎN DEMOCRAȚIILE PLURALISTE

MATTEI DOGAN

Ancetatele efectuate în douăzeci de democrații pluraliste au arătat că o parte importantă, cîteodată majoritară, a cetățenilor are încredere "puțină" sau "deloc" în principalele instituții sau organizații ale regimului politic: partide, guverne, Parlament, administrație la nivel înalt, tribunale și curți judiciare, armată, poliție, sindicate, marele patronat, Biserici, televiziune și alte mijloace de comunicare în masă. Aceste constatări au fost confirmate de alte anchete care, fără a fi fost coordonate internațional, se pretează totuși la comparații, chiar dacă întrebările nu au fost formulate în termeni identici.

Când același fenomen este constatat în mod separat în douăzeci de țări, și în fiecare țară în mai multe rânduri, ne aflăm în fața unui fapt sociologic bine stabilit. Neîncrederea pe care o manifestă cetățenii este întotdeauna susceptibilă de interpretări divergente în privința consecințelor acesteia pe termen lung asupra legitimității regimului.

De la îndoială la criza de încredere

Documentația centralizată arată că această criză de încredere prezintă patru caracteristici. Mai întâi, ea nu este un fenomen trecător, legat de vreo conjunctură particulară; este un fenomen persistent, atestat de anchete realizate vreme de două decenii în anumite țări, într-altele chiar de mai multă vreme. Este vorba de o decepcie, de o insatisfacție colectivă care tinde să devină cronică.

CRIZA DE ÎNCREDERE ÎN DEMOCRAȚIILE PLURALISTE

Această lipsă de încredere este generală; ea se manifestă în aproape toate democrațiile avansate, singura excepție constituind-o Luxemburgul; nici Elveția, pe care unii o percep ca pe un model, nu este scutită de această neîncredere. Bineînțeles, ubicuitatea fenomenului nu trebuie să ne facă să neglijăm diferențele existente între aceste țări.

Criza de încredere nu este numai cronică și generalizată. Ea este deopotrivă o criză structurală, în sensul că privește cea mai mare parte a instituțiilor de importanță. Ea aruncă umbre asupra a cincisprezece dintre ele, erodându-le respectabilitatea și diminuându-le autoritatea guvernamentală.

În sfârșit, neîncrederea pare să poște o tonalitate rațională. Pentru majoritatea oamenilor interogați, ea nu are o natură ideologică; este mai degrabă pragmatică. În consecință, atitudinile încredere-neîncredere variază prea puțin pe axa stânga-dreapta sau liberalism-socialism.

Persistentă, internațională, structurală și rațională, criza de încredere pare să se fi accentuat după cum arată anchetele cele mai recente, în paralel cu o agravare a dificultăților economice, marcate mai cu seamă de șomajul structural.

Neîncredere față de cine? Se pot distinge mai multe niveluri. Neîncrederea se exprimă mai întâi față de oamenii care detin puterea la un moment dat, fenomen ușor explicabil. Cu toate acestea, dacă ea se menține în ciuda alternanței partidelor, ea trebuie să devină permanentă. Se constată o atitudine negativă cu privire la elitele politice în general. Se manifestă neîncredere tocmai față de cei care ar trebui să beneficieze de ea, prin votul pe care l-au primit. În cadrul anchetelor internaționale asupra eticii profesionale și a onestității a douăzeci și patru de profesioni, în multe țări deputații apar printre "cei mai puțin demni de încredere", în vreme ce medicii, farmaciștii, profesorii sau bancherii de exemplu, inspiră o mare încredere (*Index of International Public Opinion*, din 1981).

1992). Această absență a încrederei în parlamentari pare a fi ireconciliabilă cu faptul că un mare număr dintre ei reușesc să se facă crezuți. Aceasta se întâmplă datorită faptului că fiecare se încrede în deputul "său", dar nu în parlamentari în general. Oamenii cei mai populari sunt în anul 1995 tocmai aceia care nu sunt percepți ca profesioniști ai politiciei (în materie de politică - "eurocratul" Jacques Delors, judecătorul Antonio di Pietro, generalul Colin Powell).

Curbele de popularitate ale principalelor personaje politice, mai cu seamă prim-ministra, sunt în zig-zag, ceea ce poate să demonstreze că, în general, criza de încredere nu are decât rareori sau parțial un fundament ideologic, că ea este un răspuns la deciziile guvernamentale și la performanțele actorilor politici.

În mai multe țări eșantioane reprezentative ale publicului au fost invitate să se pronunțe periodic asupra următoarelor întrebări:

- Aveți încredere în faptul că guvernul ia decizii bune?
- Considerați că oamenii aflați la putere risipesc banii contribuabililor?
- Credeti că guvernanții sunt persoane experimentate care știu ce fac, sau aveți impresia că mulți dintre ei nu știu ce vor?
- Oamenii politici sunt necinstiti? Si dacă da, mulți, sau puțini dintre ei?

Răspunsurile la aceste întrebări - adresate la fiecare doi ani, începând cu anul 1952, în Statele-Unite, de către The Institute for Social Research al Universității din Michigan, și reproduse în alte țări, indică o creștere a atitudinii negative a publicului față de conducătorii politici.

Președintele Statelor-Unite, J. Carter, adresându-se națiunii americane la 15 iunie 1979, declară că această criză de încredere pe care o arată sondajele, "constituie o amenințare la adresa democrației" din cauza "golului care există între guvern și populație". În aceste țări, instituțiile care

înspiră astăzi cea mai puțină încredere sunt acele care de multă vreme se bucură de puțină considerație, în special Congresul, executivul și sindicalele; între 1966 și 1987, toate instituțiile au alunecat pe panta neîncrederei, în particular, Curtea supremă, armata și marea patronat. În iulie 1995, publicul american acuza guvernările de false promisiuni electorale (88%), precum și de răspândirea banilor contribuabililor (93%); trei sferturi dintre ei nu aveau încredere în guvernul federal.

În vremea războiului, Marea Britanie servea drept exemplu de democrație. Prin rezistența sa, această țară a salvat în toamna-iarnă lui 1940 toate democrațiile europene. O jumătate de secol mai târziu, la 3 martie 1993, prim-ministrul John Major îi invita pe concetătenii săi "să nu lase instinctul britanic al auto-denigrării să le erodeze încrederea". Editorialele vorbeau de "maladia națională", de "atmosfera de desperare" și "criză morală". Nu era pentru prima oară când "cinismul", "sinistroza" britanică erau denunțate. Această temă este prezentă de douăzeci de ani în literatura sociologică britanică. O bună parte din cărțile publicate în Marea Britanie de către economisti, sociologi și politologi, conțin în titlul lor cuvântul "declin". Periodic, institutele de opinie publică sondeză scepticismul. Astfel s-a ajuns la concluzia că o bună parte a populației consideră că oamenii politici nu sunt sinceri, nu spun adevarul, nu se preocupă de ceea ce gândesc oamenii, și punea sub semnul îndoelii capacitatea puterii de a guverna țara. Președintele unuia dintre principalele institute de sondare a opiniei, Robert Worchester, scria în 1993 că este vorba de o scădere a încrederei în monarhie, în Westminster, Whitehall, în instituția judiciară și în sistemul de guvernare în ansamblul său. După cotidianul Daily Telegraph, ca urmare a unui sondaj realizat de un institut de sondare a opiniei din anul 1993, jumătate dintre britanici ar fi dispusi să emigreze dacă ar avea această posibi-

litate. Acest diagnostic confirmă anchetele conduse de alte institute specializate pe perioada ultimilor cincisprezece ani.

Am putea face turul democrațiilor europene și peste tot am întâlni la o bună parte a populației, îndoială și lipsă încrederei. Unul dintre reproșurile cel mai des formulate împotriva "celor care guvernează" este ipocrizia. Trebuie să fii un actor talentat pentru a evita ca micul ecran să nu devină o oglindă a cinismului politic. Postul prim-ministrului Raymond Barre a acceptat acest lucru ca și cum ar fi fost vorba de un diagnostic medical, declarând în emisiunea televizată "L'heure de la vérité" din 2 mai 1993 că "viața politică este în mod fundamental ipocrată". Câteodată inevitabilă în arta politică, ipocrizia generează neîncredere.

Cu toate acestea, nepopularitatea guvernărilor nu este decât o fațetă a problemei. Trebuie să facem o distincție netă între instituții și cei care le conduc. Analiza va privi, desigur, atitudinile față de instituțiile însese.

Criza de încredere este pusă în lumină nu numai de anchetele de opinie, ci și de analiza de conținut a presei cotidiene, în special a editorialelor și articolelor de informare ale anumitor cotidene și săptămânale dintre cele mai prestigioase din Europa, Statele-Unite și Japonia.

Astfel, în Statele-Unite, în primăvara lui 1989 (aprilie-iunie), trei cotidiene având tiraje de mai multe milioane de exemplare (*New York Times*, *Wall Street Journal* și *Los Angeles Times*) anunțaseră aproape în fiecare zi intentarea de procese privind deturări de fonduri și acte de corupție comise la nivel național, regional sau la nivelul marilor metropole. În Franță, cotidianul *Le Monde* publicase relatari ale acțiunilor judiciare intentate împotriva personajelor politice în două treimi din cele trei sute de numere ale sale din perioada septembrie 1994 - octombrie 1995. Între ianuarie 1991 și octombrie 1995, toată presa italiană a consacrat aproape zilnic

pagini întregi acțiunii justiției împotriva corupției publice.

Unii observatori atribuie mass-mediei un rol determinant în erodarea încrederei. Acest reproș nu este justificat, aşa cum nu termometrul este vinovat pentru indicarea febrei provocate de boala, presa scrisă nefiind aceea care dă naștere deficiențelor, disfuncționalităților, scandalurilor. Ea le reflectă; ea este o oglindă, chiar dacă adeseori mărește, iar cîteodată deformază.

Criza de încredere se manifestă mai întîi față de partidele politice, a căror imagine s-a degradat în toate democrațiile, în decursul ultimelor două decenii. Pretutindeni numărul aderenților a scăzut. Partidele de masă de ieri au devenit astăzi partide de cadre, exemplul cel mai cunoscut fiind acela al social-democraților. Volatilitatea electorală este un alt semn al discreditării partidelor. Nivelul scăzut al participării electorale este rezultatul unei deziluzionări, mai ales în Statele-Unite. Cazul cel mai spectaculos este fără îndoială cel al căderii "particrației" în Italia.

"Partidele se interesează numai de voturile electoratu lui, nu de opinii sau de revendicările oamenilor". Această afirmație supusă periodic judecății cetățenilor, a fost acceptată de fortele majoritare din numeroase țări. Astfel, în Suedia unde partidele sunt bine organizate de multă vreme, proporția celor care nu mai au încredere în ele a crescut de la 36% în 1968 la 68% în 1992.

Discreditarea partidelor fiind un fenomen notoriu și bine studiat, nu ne vom apleca asupra lui aici.

Erodarea încrederei în instituții

Tabelele indică proporția oamenilor care împărtășesc o opinie negativă ("puțină încredere sau deloc") cu privire la

nouă instituții sau organizații. Șase dintre aceste nouă instituții reprezintă Statul și regimul politic: Parlamentul, administrația publică, armata, poliția, securitatea socială și justiția, iar trei, fără a apartine direct sistemului politic, contribuie la funcționarea lui: Biserica, sindicatele și marele patronat.

Pentru unele dintre persoanele chestionate, motivul lipsei de încredere îl constituie ineficacitatea instituției, nepuțința ei, în timp ce pentru alții este vorba, dimpotrivă, de o dominație excesivă a instituției, de abuzul de putere, de favoritism, clientelaj și uneori, de corupție.

Rămânem perplecsi când constătăm că în cea mai mare parte a țărilor enumerate în tabelul 1 majoritatea publicului nu are încredere în parlament. Discrederea acestei instituții fondatoare a democrației - multă vreme centrul de gravitație al regimului democratic - corespunde de altfel cu declinul funcționării ei reale. Există aici o problemă majoră care depășește teoria constituțională.

În cea mai mare parte a democrațiilor majoritatea are o atitudine critică față de acest "râu necesar" care este administrația publică. Aceasta este percepția diferită în diverse țări, iar aprecierile corespund foarte bine ideii pe care ne-o facem cu privire la civismul și de eficacitatea cutărei sau cutării administrației naționale. Nu trebuie să ne mire faptul că Italia și Portugalia se află în fruntea clasamentului privind nemulțumirea față de administrație. Elveția se menține la un nivel bun. Strucțura statului - federal sau centralizat - nu are decât o slabă incidență asupra imaginii pe care și-o fac cetățenii despre performanțele administrației.

Proportia persoanelor care nu au încredere în armată (tabelul 2) variază de la 76% în Japonia la 11% în Israel. Aceste procente nu sunt surprinzătoare dacă luăm în considerare memoria colectivă a japo-nezilor și importanța armatei în supraviețuirea statului evreu. Mai surprinzător ar

putea părea antimilitarismul în Belgia și în Tările de Jos. Armata se bucură de un credit bun în Marea Britanie, iar armata franceză se găsește într-o situație de mijloc. Istoria militară recentă și veche a mai multor țări europene este bogată în evenimente care nu sunt de natură să inspire o încredere deplină în armată. Această absență a încrederii nu este un fenomen nou. Noutatea vine din libertatea de a exprima fară teamă și de a demonstra empiric, altfel decât prin recurgerea la folclorul țărănimii de altădată.

Fenomenul poate suscita numeroase comentarii. Vom reține doar că în doisprezece democrații din douăzeci, majo-

ritatea absolută a populației nu are încredere în armata țării, fie pentru că aceasta ar fi prea modestă în raport cu potentialii inamici, fie deoarece sacrificiile pe care le cere nu se mai justifică din moment ce colosul din Răsărit nu mai constituie o amenințare, fie din motive de îndoială cu privire la pertinența alegerii făcute.

Imaginea pe care ne-o oferă poliția depinde de mai mulți factori, în primul rând de integritatea ei și de modalitățile de recrutare. Faptul că majoritatea mexicanilor se tem de poliție, sau că această instituție se bucură de un bun credit în Danemarca și Norvegia sau în Elveția, nu va surprinde pe specialiști.

Tabel 1. Instituțiile statului și opinia publică în câteva țări: procentaje cumulate ale persoanelor care au puțină încredere sau care nu au deloc încredere în ele, în 1990 (sursa: World Values Survey, 1990).

Parlament	Administrație publică	Tribunale	
Japonia	71	Italia	75
Italia	68	Mexic	72
Portugalia	66	Portugalia	69
Mexic	65	Japonia	66
Spania	63	Spania	64
Canada	62	Germania	61
Danemarca	58	Belgia	58
Belgia	57	Marea Britanie	56
Statele-Unite	55	Norvegia	56
Irlanda de Nord	55	Suedia	56
Marea Britanie	54	Tările de Jos	54
Suedia	53	Canada	51
Franta	52	Chile	51
Irlanda	50	Franta	51
Germania	49	Danemarca	49
Tările de Jos	48	Irlanda de Nord	43
Norvegia	41	Irlanda	41
Chile	37	Statele-Unite	40
Elveția	23	Elveția	26

(*) În Italia, între 1991 și 1995, procentul opiniei defavorabile tribunalelor se va diminua în mod remarcabil.

de la 1991 și 1995, procentul opiniei defavorabile tribunalelor se va diminua în mod remarcabil.

CRIZA DE ÎNCREDERE ÎN DEMOCRATIILE PLURALISTE

Tabel 2. Biserica, armata și poliția în fața opiniei publice în câteva țări; procentaje cumulate ale persoanelor care au puțină încredere sau care nu au deloc încredere în ele, în 1990 (sursa: World Values Survey, 1990).

Biserică	Armată	Poliție			
Japonia	89	Japonia	76	Mexic	68
Tările de Jos	69	Belgia	68	Portugalia	56
Suedia	63	Tările de Jos	68	Belgia	49
Germania	60	Germania	60	Spania	42
Marea Britanie	57	Chile	60	Chile	41
Norvegia	55	Spania	59	Japonia	41
Danemarca	53	Italia	57	Italia	36
Belgia	51	Danemarca	54	Franța	34
Spania	51	Mexic	53	Germania	30
Franta	50	Portugalia	53	Tările de Jos	27
Portugalia	44	Statele Unite	52	Suedia	26
Italia	40	Suedia	51	Statele Unite	25
Canada	37	Franta	44	Marea Britanie	23
Elveția	34	Canada	43	Irlanda de Nord	20
Statele Unite	33	Irlanda	39	Elveția	20
Irlanda	28	Norvegia	35	Canada	16
Chile	24	Elveția	32	Irlanda	12
Mexic	24	Irlanda de Nord	21	Norvegia	12
Irlanda de Nord	20	Marea Britanie	19	Danemarca	10

În ansamblu, poliția este, dintre noile instituții considerate aici, mecanismul de stat care inspiră cea mai puțină neîncredere; cum este cazul în special în Italia. Dacă ancheta ar fi fost efectuată la o dată mai recentă, după scandalurile care au izbucnit în ultimii ani în Statele Unite, această țară ar fi fost plasată mult mai jos în privința încredерii în poliția sa teritorială.

Instituția Bisericii și nu religia este cea vizată de aceste anchete asupra valorilor. Se constată în mod natural o corelație semnificativă între încrederea în Biserică și nivelul credințelor și practicilor religioase, atât Marea Britanie în țările catolice, cât și în cele protestante. O asemenea corespondență era de așteptat, dar probabil că oamenii au atribuit semnificații diferite cuvântului "Biserică": pentru unii era vorba de poziția adoptată de ierarhia ecclaziastică asupra unor probleme ca avortul, divorțul sau erotismul; alții răspundeau

în funcție de anticlericalismul sau de agnosticismul lor; credincioșii și-au manifestat opoziția față de ierarhia ecclaziastică. Rămân numai unsprezece țări din douăzeci, în care majoritatea absolută a adulților declară că au "puțină" sau că nu au "deloc încredere" în instituția ecclaziastică. Este fără îndoială constatarea cea mai surprinzătoare a acestor cercetări asupra valorilor și atitudinilor. Ea pune o întrebare dificilă: care este audiența reală a Bisericii în Europa occidentală astăzi?

Merită să semnalăm cazul Japoniei: 89% din japonezi nu au încredere în instituțiile religioase. Este cunoscut faptul că filosofile budiste și shintoiste sunt mai degrabă concepții metafizice ancestrale decât religii în sensul sociologic al termenului. Totuși, mai mult decât în întreaga lume creștină, acestea sunt țările în care se dezvoltă în ultima vreme sectele care propagă violență. Fenomen singular într-o țară puternic urbanizată, industrializată și in-

struită. În fața unei asemenea "anomalii", sociologia se simte dezorientată și trece mingea în terenul filosofiei.

Tările de Jos merită și ele o atenție aparte: după ce multă vreme au fost împărțite în compartimente confesionale, ele tind să devină unele dintre țările cele mai agnostice din Europa, iar astăzi olandezii caută să se desprindă de încadrarea lor ecclaziastică. Transformări rapide similare au fost observate în Suedia, Germania și în Marea Britanie. Nimic surprinzător în faptul că Biserica se bucură de cea mai mare încredere populară în Irlanda (de Nord și de Sud), în Mexic, Chile și, în baza unui anumit conformism social, în Statele-Unite.

Alt rezultat surprinzător: discreditarea sindicatelor (tabel 3) în cea mai mare parte a democrațiilor, și în particular în Statele-Unite. Declinul sindicatelor este un fenomen cunoscut, bine studiat; ceea ce surprinde este amplitudinea lui. Faptul că majorități masive în societățile aşa-zise post-industriale - a căror dezvoltare este marcată de reforme sociale cucerite datorită acțiunii sindicale - refuză astăzi să acorde încredere "principalei organizații a salariaților" este un fapt de civilizație care arată foarte bine că s-a mai scris o filă a

istoriei sociale. Dar faptul că în Suedia, unde neo-corporatismul a fost introdus pe baze sindicale, 60% dintre persoane declară că nu au încredere în sindicate, faptul că neîncrederea este la fel de masivă în țări atât de diferite ca Marea Britanie, Spania, Statele-Unite și Germania, iată o chestiune care ar trebui să-i preocupe pe observatorii de pretutindeni. Desigur, am putea încerca să explicăm situația dificilă a sindicatelor în opinia britanică prin influența pe care o exercită asupra vieții politice și pe linia organizării întreprinderilor, precum și prin mișcările greviste. În timpul unei anchete efectuate în aprilie 1985 de institutul Gallup, o treime dintre britanici au desemnat sindicatul ca fiind una dintre cele mai mari amenințări la adresa libertății individuale (doar 8% au indicat poliția). Este adevărat că de atunci puterea sindicatelor s-a redus sensibil. Unii declară că nu au încredere în sindicate, admisând în același timp că sunt sindicaliști. Cum să interpretăm actuala slăbiciune a uneia dintre cele mai mari cuceriri sociale ale secolului? Trebuie oare să invocăm "legea implacabilă a oligarchiei", formulată la începutul secolului?

Tabel 3. Instituțiile sociale și opinia publică în câteva țări: procentaje cumulate ale persoanelor care manifestă puțină încredere în ele sau deloc în 1990 (sursa: World Values Survey, 1990).

sindicale	marele patronat	sistemul de securitate socială
Irlanda de Nord..... 76	Japonia..... 72	Marea Britanie 67
Marea Britanie..... 74	Germania 62	Italia 64
Japonia 74	Danemarca 62	Japonia 57
Portugalia..... 71	Portugalia..... 55	Spania..... 55
Italia..... 68	Spania 54	Suedia..... 54
Statele Unite..... 67	Mexic..... 54	Portugalia 53
Canada..... 65	Irlanda de Nord 53	Irlanda de Nord 52
Germania..... 64	Marea Britanie 52	Mexic 52
Belgia..... 63	Tările de Jos..... 52	Norvegia 52
Mexic..... 62	Belgia 50	Chile 47
Spania 60	Canada 49	Statele Unite 47
Franta 60	Statele Unite 49	Irlanda 41

sindicate	marele patronat	sistemul de securitate socială
Suedia	Irlanda.....	Canada.....
Irlanda.....	Chile	Belgia
Danemarca	Norvegia	Tările de Jos
Tările de Jos	Suedia	Germania
Chile	Elveția	Danemarca.....
Norvegia	Italia	Franța
Elveția.....	Franta.....	

Marele patronat a fost dintotdeauna pe banca acuzațiilor, uneori pe nedrept, alte ori pe bună dreptate. El nu inspiră încredere unei bune părți a salariaților cărora, cu toate acestea, le procură de lucru. În această privință, Japonia este țara unde neîncrederea se manifestă cel mai puternic, în ciuda legendarei fidelității a salariaților japonezi față de întreprinderea lor.

Cât despre Franța, surpriza este de proporții: patronatul este percepțut într-o lumină favorabilă, astfel că, cu excepția Securității sociale, este organizația care se bucură de cea mai mare încredere, în ciuda faptului că decenii de-a rândul a făcut obiectul criticii ideologice. Un fenomen analog se petrece și în Italia.

După o jumătate de secol de naționalizare a marilor întreprinderi în Marea Britanie, în Franța, în Italia și în alte țări, după bogata experiență a capitalismului de stat în Vest și după învățăminte trase din experiența socialistă a Estului, astăzi marele patronat reflectă o mai bună imagine în oglinda opiniei publice. Pentru această categorie conduceătoare asistăm nu la o erozioare a încrederei ci la o reabilitare a ei în ochii publicului larg.

Principiul securității sociale este în linii generale admis. Ceea ce variază de la o țară la alta este funcția lui practică. Studii amănunte au arătat că eficacitatea lui este mai bine percepță în Franța, în Germania sau în Belgia, decât în Italia sau în Marea Britanie. Opinia existentă în diferite țări se degajă din tabelul 3, deși se simplifică excesiv o mare varietate de situații care alimentează dezbateri conside-

rabile în toate democrațiile. Securitatea socială nu este, la drept vorbind, o instituție politică, dar clivajul stânga-dreapta se manifestă cu o reînnoită vigoare tocmai în privința acesteia. Cauza este că funcția sa esențială este redistribuirea veniturilor. Ea este și va deveni din ce în ce mai mult o sursă de conflicte, deci și de frustrări și, în consecință, de neîncredere calculată, interesată, numărabilă. Este nodul gordian al raportului libertate-egalitate al tuturor democrațiilor adevarate.

Ultima fortificație împotriva pierderii legitimității unui regim politic este instituția judiciară. Ancheta la care ne referim aici a fost efectuată în 1990, adică înaintea izbucnirii unei serii de scandaluri într-un mare număr de țări europene, în Statele-Unite și în Japonia, potrivit unui fenomen de sincronizare care merită un studiu comparativ. În tabelul 1, rubrica privind instituția judiciară dă indicații primite în 1990; ele nu se referă deci la situația reală din 1995.

În materie de corupție publică, în majoritatea timpului nu vedem altceva decât vârful icebergului. Când partea de dedesubt devine foarte vizibilă datorită acțiunii conjugate a magistraților și a jurnaliștilor, cetățenii își pierd încrederea în instituțiile denunțate și în oamenii care le conduc. Nu vom insista prea mult asupra efectului coroziv al corupției asupra încrederei. Cazul Italiei are o valoare cvasi-experimentală. Multă vreme aliată puterii, magistratura italiană scoțea la iveală un chip bolnav (tabelul 1), era detestată de masele populare, în special în sudul Italiei

Dar, grație acțiunii unei noi generații de magistrați, aparatul judiciar a căpătat o altă înfățișare. Aceasta a fost "revoluția judecătorilor" între 1991-1995. În scurt timp, magistratura a ajuns în Italia pe treapta cea mai de sus în ierarhia prestigiului profesionilor, așa încât școlile care formau magistrați au cunoscut subit un influx de candidați. În aproape toate țările majoritatea cetățenilor au încredere în tribunale, exceptie făcând Portugalia, Spania și Belgia, din motive care nu reies prea clar.

Dincolo de frontiere se pot evidenția câteva constante sociologice. Cei tineri sunt mai dispuși decât cei mai în vîrstă să aibă încredere în instituții și în cei care le conduc. Variatiile după vîrstă persoanelor interogate sunt în mod special importante în privința încrederii în Biserică, armată și poliție. Pe axa stânga-dreapta neîncrederea nu se manifestă deloc egal între diversele instituții. Sindicatelor - după cum era de așteptat - susțină mai multă rezervă dreptei decât stângii, contrariul fiind valabil în privința marelui patronat, armatei și poliției. Cetățenii mai neinstruiți sunt mai puțin încrezători decât ceilalți. Dar variabila "nivel de instrucție" este legată de variabila "vîrstă", deoarece astăzi, în ansamblu, tineretul este mai bine instruit decât populația în vîrstă și nu este ușor să-i separăm în manieră analitică, nici chiar printr-o analiză factorială. Cu toate acestea, putem remarcă o relație semnificativă între nivelul de instrucție și încredere în presa scrisă: cititorii de ziare acordă mai multă încredere presei (cf. H. Döring). Constatarea cea mai surprinzătoare este că lipsa de încredere nu apare mai frecvent în rândul categoriilor sociale celor mai defavorizate. Dimpotrivă, în mediile sociale mijlocii, beneficiind de un nivel de instrucție superior, se dezvoltă un spirit critic cu privire la defectele și insuficiențele instituțiilor. Corupția publică atinge sensibilitatea cetățenilor mai mult decât injustiția socială, probabil datorită faptului că prima atrage mai mult atenția mass-mediei. În

sfârșit, se constată mici diferențe între bărbați și femei, mai ales în ce privește încrederea în Biserică.

După cum indică tabelele, poziția diverselor țări nu este aceeași când este vorba de încrederea față de instituții. Japonia este un caz exceptional. Ea se situează pe treapta cea mai de sus a neîncrederei în Parlament, armată, marelul patronat, instituții religioase, sindicate, și aproape de bază în privința administrației publice și sistemului de securitate socială. Este de înțeles această atitudine în ce privește armata; putem face abstractie de instituția budistă. Dar de ce o asemenea lipsă de încredere în administrația la nivel înalt care văzută din exterior apare în ochii expertilor drept una dintre cele mai bune din lume? Sau în privința marelui patronat, care a jucat un rol esențial în "miracolul economic"? Este o judecată oarecum îngrijătă față de instituțiile care au permis Japoniei să obțină prin mijloace pașnice ceea ce nu a reușit să cucerească prin forță militară. Nici sociologii japonezi nu au reușit să găsească o explicație satisfăcătoare a acestui fapt.

Poate fi vorba de pierderea legitimității?

În fața unei asemenea disoluții a încrederei în instituții - mai ales cu privire la mecanismul esențial care este Parlamentul -, fenomen care persistă de două decenii sau chiar mai mult, trebuie să ne întrebăm dacă nu există în vechile democrații un risc de a pune sub semnul întrebării legitimitatea regimului politic. Răspunsul la această întrebare nu trebuie să fie speculativ, el necesită probe empirice.

Documentația disponibilă nu ne permite să afirmăm că legitimitatea democrației a fost atinsă. Astfel, rezultatele *Eurobarometrului* Comunității Europene arată din 1970 că majoritatea cetățenilor se

pronunță în favoarea unei ameliorări a regimului politic prin reforme privind regulile democratice; numai o minoritate neglijabilă (între 5 și 7%) este favorabilă unei acțiuni revoluționare. Cu toate acestea, rezultatele furnizate de *Eurobaromètre* subestimează potențialul de protest, deoarece între reforma pe cale convențională și agitația revoluționară există multiple forme de acțiune neconforme, după cum arată Barnes și Kaase (1979).

Profitând de o altă întrebare pusă în mai multe reprise de *Eurobaromètre*, am constatat în decembrie 1994 că un procent ridicat de cetățeni era nesatisfăcut în privința funcționării democrației în patru țări meridionale, și de asemenea, ceea ce este surprinzător, în Marea Britanie. În ansamblul Europei celor doisprezece, un cetățean din doi se declară nesatisfăcut de maniera în care funcționează democrația în țara lui. Dar această insatisfacție nu denotă în mod necesar o respingere a democrației, ea poate însemna de asemenea dorința de a vedea funcționând mai bine. Insatisfacția față de funcționarea instituțiilor nu pune sub semnul întrebării și legitimitatea regimului.

Până unde poate scădea nivelul de încredere fără a submina fundamentele democrației? Italia (tabelul 4) poate servi aici drept demonstrație empirică. Această țară a cunoscut între 1991 și 1994 o veritabilă implozie, care a eliminat o serie de partide politice, a antrenat schimbarea ideologică și a numelui altora, și a provocat o hecatombă în clasa politică la sfârșitul unui mare număr de scandaluri de corupție. Efectul coroziv al corupției asupra legitimității a fost demonstrat în mod strălucit.

Cu toate acestea, democrația nu s-a prăbușit; ea s-a reconstruit în mod spontan. Chiar și în acest caz limită, democrația s-a dovedit a fi în zilele noastre imposibil de dezrădăcinat. Dar nu este vorba doar de ieri: să ne amintim că în 1939, în pragul declanșării celui de-al doilea Război Mondial, Europa era de la Lisabona

și până la Atena, cimitirul a cincisprezece democrații care se prăbușiseră între 1922 și 1938.

Tabel 4. Insatisfacția cu privire la funcționarea democrației în diverse țări europene în 1990 (sursa: *Eurobaromètre*, primăvara anului 1995).

în mare parte nesatisfăcuți și deloc satisfăcuți

Italia	73%
Grecia	67%
Spania	62%
Portugalia	52%
Marea Britanie	46%
Franța	40%
Germania	38%
Tările de Jos	37%
Irlanda	27%
Danemarca	17%
Luxemburg	13%
Europa	48%

Astăzi, foarte puțini cetățeni văd o alternativă la regimul democratic. Documentația de care dispunem nu ne permite să conchidem că există o respingere a culturii civice fundamentale. Singura excepție care ni s-ar putea împărtăși ar fi Rusia. Dar aceasta este o excepție care confirmă regulă: Rusia este astăzi una dintre democrațiile aflate în stadiul de concepție, ea nu este încă "avansată".

Cu toate acestea, declinul încrederei pare să reflecte o schimbare în funcționarea democrației. Dezvoltarea mijloacelor de comunicare în masă și intervenția crescândă a Statului în toate domeniile, au antrenat extinderea domeniului politic. Votul separat de intervale de timp, intermitent, nu mai apare ca un rit satisfăcător. Parlamentul nu mai este o incintă privilegiată. Delegației - mandatul parlamentar al vechii teorii constituționale - i se substitue progresiv o supraveghere permanentă a instituțiilor și a celor ce le conduc, cu recursul frecvent la opinia publică prin

intermediul sondajului de opinie reprezentativ, în privința problemelor concrete. Acțiunea și retorica personajelor politice se găsesc astăzi mai mult ca oricând sub reflectorul unei opoziții, a mediilor de informare în masă unde anumiți jurnaliști joacă rolul de ghizi de opinie (în sensul acordat acestei noțiuni de către sociologul american Paul Lazarsfeld). În trecutul îndepărtat, preotul și învățătorul erau cei care îndeplineau acest rol în regiunile rurale; astăzi rolul revine în mare parte presei scrise și televizionii, indiferent de criticile pe care le-am putea face la adresa acestora. Desigur, pentru presa scrisă sau electronică, veștile proaste sunt "mai bune" decât cele bune, dar mediile de informare nu fac altceva decât să le difuzeze, ele nu le provoacă. Mijloacele de comunicare în masă nu fac decât să vehiculeze informația. Ziaristica de investigație poate alerta tribunalele, se poate eriza în procuror, dar condamnarea sau achitarea sunt de competență justiției statului.

Alegările parlamentare intervin la fiecare patru sau cinci ani, pe când sondajele sunt efectuate săptămânal sau lunar. Democrația parlamentară se bazează din ce în ce mai mult pe sondaje, oferind în acest mod cetățenilor posibilitatea de a-și expune punctul de vedere în privința unor probleme concrete. În toate țările, clasa politică în ansamblu este foarte atentă la sondajele privind popularitatea guvernării.

Suprăîncărcate de sarcini, confruntați cu situații adesea conflictuale, guvernele nu pot satisface toate aspirațiile. Prin omniprezența sa, Statul secretă el însuși, îndoială și insatisfacția. În această societate etatizată, în care o mare parte din produsul național brut este colectată și redistribuită de către Stat, potrivit unor criterii și metode care nu pot să nu fie contestate de anumite categorii sociale – fie că sunt defavorizate, fie privilegiate –, cetățenii depind din ce în ce mai mult de un guvern în care au din ce în ce mai puțină încredere, mai ales în perioadele de stag-

nare sau de recesiune economică. Prin forța lucrurilor, cu cât statul este mai prezent, cu atât este mai puțin eficace; cu cât se vrea mai generos, cu atât apare mai puțin imparțial. Este aşadar inevitabil ca cetățenii să manifeste un scepticism întemeiat, o neîncredere rațională.

Democrația avansată se găsește astăzi într-o situație paradoxală: cu cât se extinde mai mult, cu atât cere mai mult omniprezența unui guvern. Dar o societate liberă suportă cu greu un guvern prea puternic. Aceasta este motivul pentru care toate săgețile insatisfacției și neîncrederei sunt îndreptate împotriva guvernului și instituțiilor sale.

Care sunt cetățenii de care are nevoie democrația? Ignoranții, naivii, cei diferenți, cei cu spirit gregar, credulii, oamenii care cred în mituri? Sau cetățenii informați, demisificați, plasați la încrucișarea influențelor și apartenențelor multiple, pe scurt, cei care sunt neîncrezători în mod rațional?

Un robust scepticism critic nu poate decât să consolideze democrația. Prin criza de neîncredere trebuie să înțelegem mai degrabă o aspirație colectivă către mai multă democrație, și nu o pierdere a credinței în valorile ei fundamentale. Toți filosofii politici au spus-o și au repetat-o: democrația este răul cel mai mic în materie de sisteme politice, dar nimănii nu a pretins că ea ar fi perfectă. Criza de încredere este mai întâi de toate un semn de maturitate politică. Nu este vorba de deteriorarea democrației, ci de ameliorarea spiritului critic al cetățenilor. Ceea ce s-a schimbat în decursul ultimelor decenii este cu siguranță percepția pe care o au cetățenii cu privire la performanțele sistemului politic.

Unul dintre principalele învățăminte pe care le putem desprinde din această analiză este că procedurile electorale nu sunt suficiente pentru a fundamenta încrederea pe care se sprijină democrația reprezentativă. Judecata cetățenilor nu se mai exprimă într-o manieră inter-

CRIZA DE ÎNCREDERE ÎN DEMOCRAȚIILE PLURALISTE

mitență, în ziua alegerilor; ea este permanent exprimată de sondaje efectuate în mod regulat.

Democrația pluralistă devine astăzi mai dificil de guvernat, nu atât din cauza supraîncărcării puterilor publice, cât datorită difuziunii, în toate stratele societății,

a unei încrederi nuanțate, prudente și retinute sau, dacă vrem, datorită unei neîncrederi raționale, care izvorăște din experiență.

Traducere de Marius Băluță

Note și bibliografie

Principalele anchete asupra valorilor, în particular asupra crizei de încredere în instituții sunt: *World Values Survey, 1990*, care acoperă toate democrațiile din Europa, dar și din alte țări, și care a fost coordonată de Institute for Social Research din cadrul Universității din Michigan, *European Values Survey, 1981*, efectuată în doisprezece țări, din inițiativa Universității din Tilburg; *Eurobaromètre* a Comisiei europene, anchetă care se efectuează anual începând cu anul 1970; *Basic Human Values, 1981*, din inițiativa mai multor instituții americane, precum și anchete desfășurate în diverse țări de către institute specializate.

S. Barnes & M. Kaase, *Political Action: Mass Participation in Five Western Democracies*, Sage, Beverly Hills, 1979.

P. Caddell, "Trapped in Downward Spiral", în *Public Opinion*, oct-nov. 1979.

M. Dogan, *Comparing Pluralist Democracies, Strains on Legitimacy*, Westview Press, London, 1988; "Declin des nationalismes et dynamique des générations en Europe de l'Ouest", în *Revue internationale des sciences sociales*, mai 1993.

H. Döring, "Higher Education and Confidence in Institutions", în *West European Politics*, no. 15, apr. 1992.

S. Garment, *Scandal. The Crisis of Mis-trust in American Politics*, Times Books, New York, 1991.

W.B. Gwyn, "Jeremias and Pragmatics: Perception of British Decline", în W.B. Gwyn și R. Rose dir., *Britain: Progress and Decline*, Macmillan, London, 1980.

Index of International Public Opinion, Greenwood Press, Westport, anual din 1980.

Institut Gallup, *Confidence in American Institutions*, 1973, și *Ethical and Standards of Professions*, 1990, no. 5 spec. al *Gallup Report*.

S.M. Lipset, "Malaise and Resiliency in America", în *Journal of Democracy*, iulie 1995.

S.M. Lipset & W. Schneider, *The Confidence Gap*, The Johns Hopkins Univ. Press, Baltimore, 1983.

A.H. Miller, "Political Issues and Trust in Government: 1964-1970", în *American Political Science Review*, vol. XLVIII, no. 3, sept. 1974.

W.E. Miller, "Misreading the Public Pulse", în *Public Opinion*, oct-nov 1979.

"L'Opinion publique dans la Communauté européenne", în *Eurobaromètre*, no. 42, printemps de 1995.

Valeurs fondamentales à travers les frontières, no. spec al *Revue internationale des sciences sociales*, 1995.